

گذری بر جهان فرهنگی انسان

در مناسبت هشتادمین سال تأسیس نهاد مردم‌شناسی در ایران

مجموعه گفت‌وگو

به کوشش مریم امینی

پژوهشکده مردم‌شناسی

www.ketab.ir

سرشناسه	امینی، مریم، ۱۳۶۵ -
عنوان و نام پدیدآور	گذری بر جهان فرهنگی انسان به مناسبت هشتادمین سال تأسیس نهاد مردم‌شناسی در ایران / به کوشش مریم امینی.
مشخصات نشر	تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۹۵.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۸۴۱۲-۱۰-۶
	۱۰۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	به مناسبت هشتادمین سال تأسیس نهاد مردم‌شناسی در ایران.
موضوع	انسان‌شناسی — ایران — مصاحبه‌ها
موضوع	Anthropology — Iran — Interviews
موضوع	فرهنگ ایرانی — مصاحبه‌ها
موضوع	Culture, Iranian — Interviews
موضوع	انسان‌شناسی — ایران — مصاحبه‌ها
موضوع	Art and anthropology — Iran — Interviews
موضوع	فرهنگ — ایران — مصاحبه‌ها
موضوع	Ethnology — Iran — Interview
موضوع	ایران — ملی — مصاحبه‌ها
موضوع	Iranians — Race identity — Interviews
شناسه افزوده	پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
رده بندی کنگره	۳۰۱/۰۹۵۵ : ۱۳۹۵ : ۸۳ کی ۲۵
رده بندی دیویی	۳۰۱/۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۲۳۳۰۹۴۰

گذری بر جهان فرهنگی انسان

به مناسبت هشتادمین سال تأسیس نهاد مردم‌شناسی در ایران

به کوشش مریم امینی

مدیر هنری: مهدی شفيعی

طراح جلد: اعظم امینی

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری (پژوهشکده مردم‌شناسی)

نوبت چاپ: نخست ۱۳۹۵

چاپ و صحافی: انتشارات پادینا

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

تلفن و نمابر: ۰۲۱-۶۶۷۳۶۵۹۰/۶۶۷۳۶۴۶۱

Anthropologicalresearchcenter@gmail.com

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سخن ناشر

فرهنگ ایرانی، فرهنگی مانا و پایدار است و سبب این ماندگاری، سه ویژگی انعطاف‌پذیری، تعامل فرهنگی و درنهایت هویت ملی است که علی‌رغم تنوع و تکثر موجود در جامعه امروزی، به انسجام ملی کمک نموده است. شناخت فرهنگ گسترده این سرزمین کهنسال، تنها راه شناخت هویت ملی است و آن نیز عزت ملی را به همراه می‌آورد. عزت ملی از گسیختگی فرهنگی ممانعت کرده و سرانجام، انسجام و قدرت ملی را فراهم می‌سازد.

در ارتباط با موارد مذکور، فعالیت هر پژوهشکده پژوهشگاه میراث فرهنگی به بخشی از فرهنگ گسترده ایرانی حسب تکلیف تعیین شده بر آن، متمرکز است. عظمت این گستردگی فرهنگ و تمدن، به گونه‌ای است که برای شناخت دقیق آن، باید بر فرهنگ کشورهای مستقل کنونی استقرار یافته در منطقه نیز تأمل نمود. با نگرش سریع بر اهداف تشکیل پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری در راستای تحقق آن و فراهم‌ساختن بستری مناسب برای ارتقای کیفیت فعالیت‌های پژوهشی مرتبط و قدرت‌بخشیدن و پررنگ‌ساختن حلقه‌های فرهنگی فراموش شده و احیای هنرهای ازیادرفته این مرزوبوم و همچنین در راستای انجام ششمین وظیفه برشمرده برای پژوهشگاه، گام مصمم این است که گزیده تحقیقات انجام‌شده در هر یک از پژوهشکده‌ها به‌ویژه آثاری که حاصل جعبان مشترک پژوهشگاه و مؤسسات تحقیقاتی و آموزشی هم‌تراز بین‌المللی است به صورت ممکن در وضعیت نشر قرار گیرند که ماحصل آن طریقه‌ای است برای کاربردی‌کردن دانش به‌منظور رفع نیاز جامعه و تحقق اهداف برنامه استراتژی پژوهشگاه در راستای سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران.

بار دیگر اذعان می‌نماییم؛ پژوهش عامل و مبنای پیشرفت و توسعه مستمر و پایدار در جامعه امروزی و به بیان ساده، اصل حاکم بر جوامع قرن بیست و یکم است؛ لذا برای ایجاد برآیند حاصل از نتایج و تحلیل یافته‌های مرتبط با آن، تدوین و انتشار یافته‌ها و دانش مرتبط با آن و مستندات مربوط می‌تواند عامل مؤثری برای شناخت وضعیت حاضر و ابزاری برای بهینه‌ساختن برنامه‌های در دست انجام و نیز راهنمایی برای نسل آینده

در راستای شناسایی، معرفی و هویت‌بخشی در ایران باشد. به علت گستردگی حوزه فرهنگ و تعدد عوامل تأثیرگذار بر آن، حرکت در جهت معرفی و شناسایی فرهنگ ملی و میراث مرتبط با آن می‌تواند اولین گام باشد، لذا پژوهشگاه بر آن است با همکاری پژوهشگران و استادان این رسالت را انجام دهد و امیدوار است با حرکت در این مسیر، دست‌همیاری و همراهی شما را در دست گرفته، بتواند گام مؤثری در این راستا بردارد.

پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

فهرست

مقدمه رئیس پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
مقدمه رئیس پژوهشکده مردم‌شناسی
مقدمه گردآورنده

فصل نوا

- مردم‌شناسی گذشته و حال / سید محمد بهشتی / ۱۷
شهرهای مردم‌شناسی / سیداحمد محیط طباطبایی / ۳۱
انسان‌شناسی، الهی‌رای و جهان‌های متقارن / علیرضا حسن‌زاده / ۳۹
انسان و جهان / سروده‌ها / محمدحسین باجلان فرخی / ۵۹
سینمای مردم‌شناختی ایران / هادی بهرام / ۶۹
فرهنگ معنوی و میراث ایتن / علی انتضاری / ۸۵
مردم‌نگاری، ابزاری برای پی‌ریزی به حق / محبت‌الله فاضلی / ۹۵
کارکرد فراموش‌شده انسان‌شناسی / سیدحسین بریف‌کمالی / ۱۱۳
جهان زیستی و جهان فرهنگی / حامد حدادی نسب / ۱۱۹
زبان فارسی و هویت ایرانی / نگار داوری / ۱۲۷
مردم‌شناسی و خودآگاهی بصری / عباس تحویلی / ۱۳۱
شاعر، کودک خانواده بشری / منوچهر آتشی / ۱۵۳

میزگردها

- قصه‌های پربان، از شکل شفاهی تا مکتوب / رضا عزیزاده، محمدعلی منک‌یاری و علیرضا حسن‌زاده / ۱۶۵
هویت ملی و پیشینه‌های تاریخی و اساطیری / حاتم قادری، محمدصادق نادرخواه و علیرضا حسن‌زاده / ۱۷۹
کتابون مزدابور و محمد رضا اصلانی / ۱۷۹
نوروز و صلح / ناصر تکمیل‌همایون، کتابون مزدابور، زهره زرشناس، پروین ترکمنی‌آذر، سیداحمد محیط طباطبایی و علیرضا حسن‌زاده / ۱۹۳
نوروز از منظر انسان‌شناسی و اسطوره‌شناسی / محمدحسین باجلان فرخی، علیرضا حسن‌زاده و سمیه کریمی / ۲۰۷

مقدمه رئیس پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

ستاد سال از تاریخ ظهور مردم‌شناسی ایران در قالب نهادهای پژوهشی در دوره معاصر می‌گذرد. این دوره از فعالیت‌های مردم‌شناسان ایرانی، ادبیاتی را برجسته کرده که با همه نقاط قدرت و ضعف؛ و فراز ستایش‌انگیز و فرود ستایش‌خیز خود، گستره‌ای از درک میراث فرهنگی و تمدنی ایران را مهیا ساخته و آنان را یکی بومی از مفهوم توسعه را ممکن می‌نماید. امروزه، حاصل این تلاش‌ها خود با نگاهی افزون‌تر نسبت به هویت و توسعه و عناصر کلیدی آن بوده است. بومی یکی از شاخه‌ها و حوزه‌های علوم انسانی که بر مفاهیم و گفت‌وگو یکپارچه تأکید دارد، دانش مردم‌شناسی است. این دانش با توجه به اینکه در صورت هم‌زمانی موضوعات مورد مطالعه خود پهنه‌ای از فرهنگ را می‌گشاید، راه و مسیری تغییر و توسعه پایدار را در مفاهیم و دستیابی به فهم جمعی می‌داند.

باید دید که در طی این هشتاد سال حاصل تلاش مردم‌شناسان در گشایش روزنه‌هایی به سمت درک جمعی فرهنگ و تمدن ایرانی چه بوده است و چگونه آنان گفتمان‌هایی را در پهنه جامعه به‌عنوان چهارچوبی از ادراک و فهم فرهنگی مسائل ایران تولید کرده‌اند و براساس مثال تفاوت کار آنان با تلاش علمای سایر حوزه‌ها چون جامعه‌شناسی چه برتری است.

در هشتادمین سال تأسیس نهاد مردم‌شناسی در ایران از تلاش مجموعه‌ای از گفت‌وگوها با محور «مردم‌شناسی و فرهنگ» یادآور چشم‌نگاه و چشم‌اندازی است. امید است مردم‌شناسی ایران، گام‌هایی پرشتاب‌تر در تاباندن نور خرد بر موضوعات و مسائل کشور و چشم‌اندازهای فرهنگی و تمدنی آن بردارد و راه آینده را که بی‌شک از شاهراه فرهنگ خواهد گذشت، به سهم خود بنماید.

سید محمد بهشتی

مقدمه رئیس پژوهشکده مردم‌شناسی

حاصل تلاش فیلسوفان بزرگی چون میخائیل باختین، یورگن هابرماس، جولیا کریستوا و دیگران، بلوغ فلسفه گفت‌وگو یا دیالوگیسم و به سخن دیگر باور به فضای دیالوژیکال بوده است. برخی از این فیلسوفان چون باختین، رنج بسیاری در نشان‌دادن جایگاه این فلسفه مهم بردند؛ تبعید به سیبری، از دست‌دادن پا و عدم پذیرش دکترای برخی از رنج‌هایی بوده که فیلسوف بزرگ گفت‌وگو، باختین، به دلیل ماندن بر سر اعتقاد خود تحمل کرد.

در ایران نیز فلسفه گفت‌وگو ریشه و خاستگاهی کهن و تاریخی دارد. نیست باید از کوروش سترگ سخن گفت، بزرگمردی که برای ستیز با تاریکی شیر بزمی کشید بلکه شمع خرد و مهریانی برمی افروخت و جان مردم را گرامی داشت؛ هرچند با او بر یک دین و آیین نبودند. محققانی چون علامه کاشانی جایگاه گفت‌وگو در اوستا و دین زرتشتی و رویکرد گفت‌وگویی زرتشت تکیه دارند و کیا این را یکی از خاستگاه‌های شکل‌گیری نمایش در ایران می‌داند. گفت‌وگو به مثابه یک فرم و شکل نیز بی‌شک، از نگاه و جهان‌شناسی متفاوتی حکایت دارد، از این رو شاید بتوان نمونه‌هایی چون «خسرو و اردشیر» را دست‌کم از نظر فرم گفت‌وگویی گونه‌های روایی کهن مورد توجه قرار داد، در این گفت‌وگو کودکی کهتر به پاسخ‌نماد مهتری، یعنی شاه، سخن می‌راند و شاه نقش دانای کل ندارد.

در سنت‌ها و فلسفه اسلامی نیز می‌توان حتی از منابع مهم چارچوب فهم گفت‌وگویی را سراغ گرفت؛ قرآن به زیاده‌ریزیه میان تنوع فرهنگی، غنای انسانی و خودآگاهی را در سوره الروم آیه ۳۰ نقش می‌دهد، باور به کثرت در وحدت و وحدت در کثرت اصلی مهم در شکل‌گیری نگاهی بر پایه گفت‌وگو و تنوع در جهان است. ادبیات عرفانی فارسی نیز متأثر از آموزه‌های اسلامی این اصل و نگاه را بازتاب می‌دهد؛ از حافظ و مولانا گرفته تا عطار. بدین ترتیب می‌توان فرهنگ و فلسفه ایران را سرشار از نگاهی ذات‌وگویی به انسان و جهان دانست.

مجموعه حاضر دربردارنده گفت‌وگوهایی درباره مردم‌شناسی و فرهنگ ایران است که به مناسبت هشتادمین سال تأسیس نهاد مردم‌شناسی در ایران منتشر می‌شود. اعتقاد نویسنده این مقدمه به گفت‌وگو، نخست در گفت‌وگوهایی که در سال ۱۳۷۵ در ویژه‌نامه‌های هفته‌نامه مطرح آن روزهای گیلان یعنی «نقش قلم» راه انداخت، ظاهر شد. هدف گفت‌وگوها این بود

تا گفتمانی متفاوت در درک فرهنگ مردم گیلان شکل گرفته و صدایی دیگر شنیده شود. سپس در مجموعه‌های دیگری که سردبیر مهمان آن بودم این گفت‌وگوها ادامه یافت؛ مانند مجموعه‌های اسطوره در نشریه «کتاب ماه هنر». جذابیت گفت‌وگوها در زمینه اسطوره، منجر به استقبالی گسترده از آن پژوهش‌ها شد و درج عبارت چاپ پنجم در زمانی بسیار کوتاه بر جلد نشریه «رز» از این امر حکایت دارد. پس از آن با همزمان، کتاب «مردم‌شناسی ایرانی، چالش‌ها و پرسش‌ها»، مجموعه‌ای دیگر از نشست‌ها و همفکری‌ها را در این مسیر شکل داد. آخرین کار نویسنده این مقدمه نیز کتاب «کودکان و جهان افسانه» است که آن هم محتوایی دیالوژیکال دارد.

آغاز همکاری پژوهشکده مردم‌شناسی با ماهنامه «دنیای قلم» از نیمه دوم سال ۱۳۹۳ و از آنجا که برخی از نشست‌های پژوهشکده در این نشریه که مدیون تلاش‌های خانم مریم امینی است این تصور را به وجود آورد که با همکاری ایشان می‌توان مجموعه‌ای از گفت‌وگوها و هم‌اندیشی‌ها را منتشر کرد. بر این اساس به این نویسنده و محقق احترام پیشنهاد تولید و تألیف این مجموعه گفت‌وگوها داده شد که به دلیل علاقه و به پویاها و تلاش‌های فکری و فرهنگی، از این پیشنهاد استقبال کرد. بنابراین مجموعه‌ای از گفت‌وگوهای چاپ‌نشده اینجانب در اختیار ایشان قرار گرفت. تا با مجموعه گفت‌وگوهایی که خود او انجام داده است، در این کتاب منتشر شود. بی‌شک بدون تلاش و کوشش مریم امینی کتاب یادشده هرگز منتشر نمی‌شد.

لازم به ذکر است همزمان به مناسبت هشتادمین سال تأسیس نهاد مردم‌شناسی در ایران، کتاب‌های دیگری چون «کودکان و جهان افسانه»، «میراث روایی»، «مردم‌شناسی بصری»، «مردم‌شناسی زیست‌محیطی»، «تحلیل افسانه سنگ صبور» و «افسانه‌های جهان زیرین» منتشر می‌شود.

در اینجا لازم است از جناب آقای مهندس سیدمحمد بهشتی تشکر کنم. گرانقدر و رئیس فرهیخته پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری که همواره حامی پژوهشکده مردم‌شناسی بوده‌اند و نیز جناب آقای سیداحمد محیط‌طباطبایی به خاطر حمایت‌هایشان از انتشار و چاپ این کتاب تشکر کنم.

علیرضا حسن‌زاده

تیرماه ۱۳۹۵

مقدمه گردآورنده

سال‌ها پیش، زمانی که سال آخر دوره متوسطه را به پایان می‌رساندم، دختر پرحرفی در کلاس ما بود که تمام اخبار خانواده و اقوامش را برای همه بچه‌های کلاس بازگو می‌کرد. به طوری که کل کلاس، فامیل او را می‌شناختند و حتی اخبار این خانواده را پیگیری می‌کردند؛ درواقع این خانواده عضو غایبی از کلاس ما شده بود.

همه کلاسی، دخترخاله‌ای داشت که بعد از تحمل سال‌ها سختی در راه علمی دانشگاه، در رشته مردم‌شناسی پذیرفته شده بود و رشته او جای سؤالی نبود. برای اعضای فامیل؛ و باز تکرار سؤال‌هایی که معمولاً در مورد رشته‌های تحصیلی و پزشکی و پیراپزشکی پرسیده می‌شود: «آخرش چه کاره می‌شود؟» چه درد می‌خورد؟ و... اما عنوان رشته تحصیلی او راه را برای پرسیدن سؤال‌های تازه‌ای باز کرده بود؛ مثل اینکه «مگر مردم را می‌شود شناخت».

آن روزها چستی این رشته برای بچه‌های کلاس هم گنگ بود و طوری نامش را ادا می‌کردند که انگار یک موجود فضایی، از یک امر غیر ملموس حرف می‌زنند. آن موقع من هم نمی‌دانستم جایی به اسم پژوهشکده مردم‌شناسی در این سرزمین وجود دارد، چه برسد به اینکه روزی وارد آنجا شوم و این ورود منجر شود به علاقه‌مندی من به این علم و همکاری با این پژوهشکده.

گفت‌وگو با آقای دکتر علیرضا حسن‌زاده در پرتو کتاب در ماهنامه «دنیای قلم» آغازی شد برای آشنایی و همکاری با ایشان. نوزده سکنه مردم‌شناسی که به تهیه این مجموعه گفت‌وگو منجر شد. تعدادی از ذرات و گوها در سال‌های گذشته توسط آقای دکتر حسن‌زاده انجام شده بود. من نیز برای تکمیل محتوای کتاب تعدادی گفت‌وگو به آن علاوه کردم. در خلال ساماندهی به این مجموعه، دائماً هم‌کلاسی‌ام، دخترخاله‌اش و اقوامش را به یاد می‌آوردم، همچنین سؤال‌هایی که می‌پرسیدند. همه این‌ها در ابتدا همچون خاطره‌ای شیرین از روزهای دور، از ذهنم می‌گذشت اما رفته‌رفته نگرش و سؤال‌های آن‌ها برایم جدی و جالب شد. اصلی‌ترین سؤال آن‌ها این بود که مردم‌شناسی به چه درد می‌خورد. هرچند ممکن است این سؤال

ساده و یا حتی عوامانه به نظر برسد اما مهم است؛ چراکه سؤال مردم است. پس من سعی کردم در برخی از گفت‌وگوها پاسخ این سؤال را دنبال کنم. در واقع علم مردم‌شناسی بیشتر از اینکه به کار خود مردم‌شناسان بیاید، برای یاری‌رساندن به علوم و مشاغل دیگر است؛ سیاستمداری که در مقام تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری برای یک ملت قرار می‌گیرد باید مردم را بشناسد، هنرمندی که می‌خواهد اثری تولید کند باید مردمش را بشناسد، پزشکی که وظیفه‌اش درمان مردم است به مردم‌شناسی نیاز دارد. معمار برای احاطه بنا نیازمند تجربیات مردمان دوره‌های گذشته است؛ همین‌طور کشاورز برای کاشت و برداشت و آشپز برای طبخ غذا و زیاد است مثال‌هایی از این است. پس مردم‌شناسی، علمی برای همگان است. این کتاب هم علاوه بر اینکه مردم‌شناسان را مخاطب قرار می‌دهد، اهالی فرهنگ و هنر را نیز نشان گرفته است؛ چه هنرمندان و چه مدیران هنری. امید است دیدگاه صائب‌نظران که با زبانی ساده و همه‌فهم در این مجموعه گردآمده کمک کوچکی در راه برقراری ارتباط دانش مردم‌شناسی، هنر و فرهنگ باشد.

در اینجا لازم است سپاسگزاران کنم از آقای مهندس سیدمحمد بهشتی، رئیس پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، آقای سیداحمد محیط‌طباطبایی، مشاور رئیس پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری؛ و آقای دکتر علیرضا حسن‌زاده، رئیس پژوهشگاه مردم‌شناسی، که در تهیه و انتشار این مجموعه از هیچ کمکی دریغ نکردند؛ و نیز تمام بزرگوارانی که در بسامان‌شدن این کتاب من را یاری کردند تشکر می‌کنم. به خصوص از آقای مهدی شفیعی، معلم گرانقدرم و سردبیر ماهنامه «دنیای علم» که در دوران فعالیت‌م در این نشریه، هنر گفت‌وگو را به من آموخت.

مریم امینی
تأیستان ۱۳۹۵